

УДК 027.1:09

І.В. Лісова

«ПРИВАТНА КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ»: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Процес переосмислення культурної спадщини в світлі нових історичних реалій – відмінна риса сучасної української культурологічної науки. Тому актуальними є дослідження, базовані на документальних джерелах, що дозволяють об'єктивно передавати і достовірно відтворювати історію країни та її культуру. Поступове повернення до культурних цінностей минулого змушує звертатися до вивчення культурних пам'яток, серед яких вагому складову досягнень української культури складають приватні книжкові колекції. Книги, що входять до їхнього складу, є не лише предметом колекціонування та способом отримання інформації, але й засобом самоосвіти власників приватних книжкових колекцій.

У процесі дослідження поняття «приватна книжкова колекція» проаналізовані праці, дотичні до означеної проблематики. Так, історію та теорію бібліофільства вивчають М.Куфасєв («Бібліофілія і бібліоманія: (психофізіологія бібліофільства)», 1980 р.), А.Маркушевич («Советское бібліофільство», 1975 р.), М.Рац («О собирательстве: заметки бібліофіла», 2002 р.), ін. Функціональну характеристику бібліофільства здійснюють Т.Маркова («Бібліотека в контексте культури: філософсько-культурологічний аналіз», 2008 р.), В.Петрицький («Соціальне значення бібліофільства», 1986 р., «Мир бібліофільства: Вопросы теории, истории, психологии», 2006 р.).

Ними обґрунтовуються інтегративна й культурно-екологічна функції. Інтегративна полягає у спілкуванні та обміні досвідом і культурними цінностями між світовими спільнотами. Головним завданням «екології книжної культури», на думку вчених, стають збереження культурного багатства, забезпечення циркуляції та репрезентативності знання й демонстрація єдності природи інформаційного простору та взаємозв'язку різних способів і форм фіксованої інформації.

Питання понятійно-категоріального апарату, проблеми класифікації понять «книжкова колекція», «книжкове зібрання» привертають увагу книгознавців Н.Бессонової («Частные книжные коллекции в фондах библиотек Самаро-Сибирского региона (в период с 30-х гг. XVIII в. по 20-е гг. XX в.)», 2003 р.), О.Захарової («Личная библиотека в культурном пространстве российской провинции: от XIX к XXI в: на материале Мордовского края», 2009 р.), Л.Лисенко («Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення, опису та реєстрації: до проблеми класифікації понять», 2003 р.), Ю.Мелентьевої («Объект библиотекведения и феномен личной библиотеки», 2004 р.), Л.Мухи («Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція», 1997 р.), Н.Шавиркіної («Личная библиотека: культурно-исторический анализ», 2000 р.). Термінологічний аспект у вивченні бібліотечних колекцій цікавить В.Голубицького та Н.Ольховик («Термінологічний аспект у роботі з історичними колекціями», 1996 р.). «Особиста бібліотека» як складова категорії «бібліотека» стала предметом вивчення О.Полтавської («Конкретизация категории «библиотека» посредством экспликации понятий «Библиотека-социальный институт» и «Личная библиотека», 2009 р.). Окремі питання щодо історії, функціонування, типологізації та класифікації особистих бібліотек і приватних бібліотечних зібрань висвітлені у працях бібліотекознавців В.Масевича («Личное собрание – феномен культуры?», 1998 р.), Ю.Столярова («Опыт классифицирования библиотек по логическим и системным основаниям», 1996 р., «Родовидовая и типологическая классификация библиотек», 1996 р.), В.Терешина («Личная библиотека. Библиотека?», 1997 р., «Личная и общественная библиотеки: проблема соотношения и использования», 1997 р.), О.Чубарьяна («Общее библиотекведение», 1960 р.), ін.

Однак у науковій літературі немає чіткості у термінологічній системі, пов'язаній з приватною книжковою колекцією. Її називають «приватною», «особистою», «домашньою», «сімейною», «фамільною» бібліотеками, «книжними зібраннями», «бібліотечними колекціями». Та в основі всіх цих понять лежить саме приватна книжкова колекція, тому *метою нашого дослідження є визначення поняття «приватна книжкова колекція».*

Термін «колекція» у тлумачних словниках української мови трактується як систематизоване зібрання однорідних предметів, що становлять наукову, художню, історичну або іншу цінність. «Толковый словарь иноязычных слов» Л.Крисіна дає більш розгорнуте визначення поняттю

«колекція»: 1) систематизоване зібрання будь-яких предметів; 2) сукупність предметів, що мають внутрішню цілісність.

У словнику С.Ожегова термін «колекція» розглядається лише як систематизоване зібрання будь-яких предметів. «Українська радянська енциклопедія» та «Радянський енциклопедичний словник» визначають «колекцію» як зібрання будь-яких однорідних предметів, що становлять науковий, художній, історичний інтерес (картин та ін. творів мистецтва, монет, мінералів, тварин, рослин, марок тощо), що застосовують як до державних чи громадських зібрань, так і до тих, що належать приватним особам.

У «Словнику основних музейних та екскурсійних термінів» сутність колекції культурних цінностей обґрунтовується як однорідність (або підібраність за певними ознаками різнорідних) предметів, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність. Відповідно, музейна колекція визначається як частина предметів основного фонду, що являє групу музейних предметів, сформовану за однією чи кількома ознаками (за типом предметів, походженням, функціональним призначенням тощо).

«Російська музейна енциклопедія» поняття «колекція» визначає як систематизоване зібрання різноманітних типів історичних джерел, що мають історичну, наукову, художню і музейну цінність та поєднаних поняттям «документ».

Іноземні спеціальні довідники, зокрема «Harrods's librarian's glossary and reference book», «The Librarians' Glossary of Terms Used in Librarianship, Documentation, and the Book Crafts, and Reference Book» дають тлумачення терміну «колекція» як сукупності книг чи інших одиниць зберігання, об'єднаних спільною темою, або однорідних предметів, зібраних однією особою чи організацією. «Спеціальна колекція» має наближене визначення і характеризується як зібрання книг, пов'язаних із місцевою історією, видатними людьми або об'єднаних певною темою чи періодом, що зберігаються в універсальній бібліотеці [1; 654]. «Книжкова колекція» в даному словнику визначається як зібрання книг, що внаслідок їхнього бібліографічного інтересу, змісту (історичного чи фактичного), історії окремих примірників чи їхньої рідкості викликають постійну зацікавленість колекціонерів [1; 81].

Серед вітчизняних профільних довідкових видань лише «Словник книгознавчих термінів» дає визначення поняттю «колекція» і трактує її як систематизоване зібрання однорідних предметів чи творів мистецтва (зокрема книг, рукописів, гравюр, листівок). Колектив авторів наголошує, що колекціонування передбачає збирання, вивчення і систематизацію матеріалу, завдяки чому воно принципово відрізняється від простого збирання [9; 77].

Аналіз визначень дає можливість запропонувати авторське тлумачення терміну «колекція». Колекція розглядається нами як систематизоване зібрання предметів, пов'язаних спільністю однієї чи декількох ознак, які, як правило, мають наукову, історичну, меморіальну, художню, інформаційну чи іншу культурну цінність. Колекція формується в результаті цілеспрямованої роботи з її організації, тобто колекціонування.

Культурне значення будь-якого колекціонування велике, оскільки воно не лише сприяє збереженню предметів збирання, що мають значну культурну цінність, але й впливає на розвиток науки, освіти, збагачує духовне життя суспільства.

Є.Кононенко вважає колекціонування культурно-психологічним явищем, притаманним людині, яка досягає у своєму розвитку певного інтелектуального й освітнього рівня. Колекціонер збирає об'єкти, що пропонує йому розмаїте життя, не намагаючись впливати на те, що малюють малярі, видають книговидавці, а держава друкує на поштових марках або штампує на монетах.

Різновидом багатопрофільного колекціонування є збирання книжкових колекцій. Багатовікова історія книжкового колекціонування дала можливість накопичити великий досвід в галузі вивчення приватних книжкових зібрань.

Термін «приватна книжкова колекція» входить у ряд таких понять, як книжкове зібрання, особиста (приватна) бібліотека, кожне з яких має власну специфіку. Термін «книжкове зібрання» підкреслює зв'язок із «бібліотечним фондом», основний аспект якого – сукупність книг, зібраних для обслуговування певних користувачів, не поєднаних спільністю теми. Термін «особиста бібліотека» акцентує увагу на приналежності її одній особі.

Протягом XVIII-XIX ст. більш поширеними та прийнятими були такі поняття, як приватна, домашня бібліотека. У перші роки радянської влади вживалися терміни «приватні книгозбірні, розпорошені по садибах», «колекції збирачів та вчених», «приватні бібліотеки», «націоналізовані бібліотеки приватних осіб», «садибні бібліотеки». Та наприкінці 20-х рр. XX ст. ствердилася думка,

що приватні (особисті) бібліотеки взагалі не є бібліотеками і не можуть розглядатися як об'єкт типологізації та класифікації. «...Приватна колекція книг, що обслуговують виключно власника, яка б вона не була велика, не може вважатися бібліотекою» [2; 79].

Питання визначення поняття «приватна книжкова колекція» чи «приватна бібліотека» тривалий час залишалися за межами бібліотекознавства. У 1960 р. О.Чубар'ян у підручнику «Загальне бібліотекознавство» ввів поняття «приватні книжкові зібрання», яке і стало загальноновживаним. Він вважав, що неправильно ототожнювати поняття «бібліотека» та «колекція книг» (в тому числі і приватна), бо вони виконують різні функції. На думку бібліотекознавця, саме по собі зібрання книг, хоч і складає основу бібліотеки, та все ж не визначає її суспільної ролі та культурного значення.

Протягом останніх десятиліть змінився підхід у визначенні ролі і місця приватних книжкових колекцій в культурному житті суспільства. Відомий російський бібліотекознавець В.Терешин одним із перших почав розглядати приватні бібліотеки як один із самостійних типів бібліотек, стверджуючи, що робити висновки про суспільне значення бібліотеки не можна лише за кількістю її користувачів. Він наголошує, що приватна книжкова колекція чітко індивідуалізована, підпорядкована специфічним духовним інтересам, потребам, улюбленим заняттям, схильностям її власника і використовується ним з певною метою: професійною, освітньою і т.ін. [10; 74]. Книжкова колекція перш за все задовольняє найбільш стійкі інтереси власників, виконує важливу допоміжну роль відносно публічних бібліотек. Однак, на думку В.Терешина, розвиток приватних книжкових зібрань також справа державного значення, що потребує всілякої уваги і підтримки.

У «Терминологическом словаре по библиотечному делу и смежным отраслям знания» особиста бібліотека визначається як така, що належить одній особі або одній сім'ї та задовольняє переважно індивідуальні, поодинокі бібліотечні потреби. Власникам бібліотек, що містять особливо цінні видання і колекції культурно-історичного значення, державні та муніципальні органи управління надають підтримку в забезпеченні їх збереження, а приватна бібліотека визначається як бібліотека, створена громадянином Російської Федерації або іншої держави.

Ю.Столярів не підтримує визначення приватної бібліотеки як домашньої чи сімейної, пропонуючи термін «персональна бібліотека». А В.Масевич навпаки кращим вважає саме більш узагальнене поняття «особиста бібліотека», бо кожне таке зібрання належить одній чи декільком особам. На переконання вченого, вивчення загальних тенденцій розвитку особистих бібліотек, їх формування, функціонування і використання має велике значення як для бібліофілів, так і для бібліотекознавства.

Сучасні російські книгознавці В.Крейденко, В.Гордукалова, Г.Петрицький в якості основного використовують традиційне для книгознавства поняття «домашня бібліотека». Вони розглядають її як упорядковане зібрання книг, призначене для особистого користування власника або більш широкого кола користувачів. При формуванні домашньої бібліотеки переслідуються різні цілі: довідкові, професійні, навчальні, пізнавальні, ін. На відміну від звичайної домашньої бібліотеки книжкове зібрання бібліофіла, на їх думку, характеризується наявністю в ньому значної кількості рідкісних і цінних видань. Власники такого зібрання цінують у книзі не лише її зміст, але й художнє оформлення, якість друку тощо. Бібліофільська книжкова колекція, як правило, включає в себе і прикнижкові матеріали – рукописи, малюнки, фотоматеріали, вирізки з газет і журналів за темою зібрання.

На думку О.Захарової, приватною бібліотекою слід вважати домашню (сімейну, фамільну чи особисту) бібліотеку, відкриту власником для публічного користування. У своїх наукових працях вчена схиляється до вживання терміну «особиста бібліотека», якій дає визначення як сукупності зафіксованих на паперових носіях (опубліковані і рукописні), а також фото-, фоно- та електронних документів, що мають єдине тематичне навантаження і належать одній людині. Бібліофільська ж бібліотека розглядаються нею як така, що містить рідкісні та цінні видання і формується як колекція, відповідно до інтересів власника.

Н.Бессонова дає визначення приватній книжковій колекції як зумовленій інтересами власника (чи власників) сукупності документів (книг і рукописів), підібраних відповідно до мотивації збирачів. Це визначення підкреслює два аспекти – належність та походження. Приватні книжкові колекції розглядаються нею як явище книжкової культури у розумінні процесу взаємодії книги, книжкової колекції та її власника в соціокультурному середовищі.

Приватне книжкове колекціонування як соціальне явище свідчить про досягнення певного розвитку культури. На думку Н.Шавиркіної, метою такого колекціонування є збереження та передача

від покоління до покоління рідкісних і цінних видань, перешкоджання їх розсіюванню та фізичному знищенню. Приватну бібліотеку вона розглядає як широке поняття, що включає в себе: «домашню», «персональну», «сімейну» бібліотеки. Тобто приватна (особиста) бібліотека передбачає наявність таких складових: книгосховище, зібрання книг (розум, пам'ять і книжкова полиця), культурну інформацію та людину, що бере участь у розвитку книжкової культури як творець, читач, дослідник книг, книжкових колекцій. Приватну книжкову колекцію вона визначає як сукупність рукописів та видань, що володіють певною смисловою єдністю, належать одній людині або групі людей, являє собою культурну, історичну, наукову, бібліофільську цінність, виробничий інтерес або моральну значимість для однієї людини, певного кола людей чи всього суспільства [12; 129-130].

Українські книгознавці В.Буран, Г.Ковальчук, В.Медведева, М.Сенченко у «Словнику книгознавчих термінів» дають визначення поняттю «бібліотечна колекція» як штучно організованому фонду за видами документів, способом їх відтворення, предметно-тематичними, хронологічними чи іншими ознаками, культурологічною цінністю, що є класифікаційною основою для виокремлення [9; 25]. Таким чином робиться акцент на приватних книжкових колекціях, що є складовою фонду загальнодоступних публічних бібліотек.

При укладанні понятійного апарату на колекційні фонди в системі комплексних категорій розглядалося поняття «фонд», що визначалося як будь-яка сукупність книжкових видань і застосовувалося паралельно поняттям «бібліотека», «зібрання», «колекція», «збірка», «група колекцій», «група зібрань». Дослідники-теоретики ретроспективних фондів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського В.Голобуцький, Л.Муха, Н.Ольховик у своїх публікаціях та окремих виданнях пропонують залучити до термінологічного ряду у вивченні книгозбірень також категорії «історична колекція», «бібліотечне зібрання», «бібліотечна колекція», «меморіальний фонд», «комплексне бібліотечне зібрання», «книжкове зібрання», «рукописне та архівне зібрання», «колекція».

У результаті дослідження Л.Лисенко, українська дослідниця в галузі бібліотекознавства, дійшла висновку, що визначення «колекції» як окремого зібрання видань більш точно окреслює своє змістове наповнення, ніж інші терміни, і трактується як історично сформований чи штучно утворений науково обґрунтований підбір видань, об'єднаних у документальні масиви за різноманітними засобами відтворення та певною колекційною ознакою (темою чи предметом колекціонування, хронологією, загальнокультурною цінністю), що складають базу для самостійного виділення [5; 221].

Враховуючи точки зору науковців, можемо сформулювати визначення приватної книжкової колекції таким чином: приватна книжкова колекція – сукупність документів (книг та рукописів), об'єднаних за певною смисловою ознакою, що належать одній або групі осіб та мають певну культурну цінність і суспільну значимість. Як правило, такі колекції рано чи пізно стають надбанням людства, вливаючись у фонди публічних бібліотек.

Для визначення особливого ставлення людини до книги, яке переходить у пристрасть до колекціонування, загальноживаним є поняття «бібліофільство», що означає любов до книги як твору мистецтва та до історичного документа, пам'ятки старовини, культурної цінності.

Бібліофільство відіграє важливе значення у житті суспільства. Людство завжди буде мати потребу у найбільш повному виявленні, описі та вивченні всієї сукупності книжкових пам'яток культури. На думку М.Куфасва, створюючи книжкову колекцію, власник ставить до книги як до продукту духовної та матеріальної культури і колекціонує книги виключно з культурною метою. Завдяки бібліофільству книга протягом багатьох століть є духовним багатством та атрибутом культури.

В.Петрицький в своїх працях підкреслює зв'язок бібліофільства, як культурного явища, з творчою та мислительною діяльністю людини, Розвиток суспільного виробництва, науки, поширення освіти спонукали суспільство до зосередження джерел інформації в книгосховищах, які були б загальнодоступними. Людство зацікавлене у зміні соціального статусу приватних книжкових колекцій, в тому, щоб великі колекції цінних і рідкісних видань стали доступні широкому загалу. Приватні книжкові колекції з одного боку, склали основу для великих публічних бібліотек, а з іншого – в подальшому суттєво поповнювали їхні фонди.

Власник книжкової колекції виступає у ролі її дослідника та популяризатора. Його характеризує творче ставлення до книги, через яке визначається і творчий підхід у прагненні володіти цінною книгою. Бібліофіла цікавить зміст книги, її оформлення, тираж, історія написання та розповсюдження. Основний секрет книгозбирання полягає у створенні цілого із множини,

перетворення різного в єдине.

М.Рац визначає книгозбирання як особливий тип діяльності, в основі якого лежить не лише інтерес до зовнішньої сторони книги, а й потреба ділитися з іншими своїми відкриттями та спостереженнями. Для власника книжкової колекції важливим є не лише єдність і повнота зібрання рідкісних видань, а й набуття духовних багатств, пов'язаних з книгою. Для нього має значення і наявність книги в його колекції, і історія її буття. А.Маркушевич виділяє дві основні риси бібліофіла: збирання книг та їх оцінка як предмета матеріальної культури.

Ціннісна характеристика книжкової пам'ятки обумовлена сполученням цінності змісту та форми видання. Групу книжкових пам'яток становлять видатні в історико-культурному відношенні видання:

- створені на початкових етапах історії книги (рукописні книги, інкунабули, стародруки);
- видання про найбільш значні досягнення в різних галузях діяльності людства: соціально-політичної, економічної, технічної, наукової, культурної (архіви, шедеври світового та вітчизняного книжкового мистецтва, галузеві зібрання, ін.);
- видання, що відображають інформацію про прогресивний розвиток самої книги, її репертуару, типів, видів, текстологічної й редакторської підготовки, художнього оформлення, поліграфічного виконання, матеріальної основи, ін. (зібрання мініатюрних видань, картографічних, образотворчих, нотних видань; книг з художньо виконаними екслібрисами; колекції малої книжкової графіки тощо).

Підставою для віднесення книги до категорії пам'яток культури можуть служити її індивідуальні особливості, обумовлені специфікою буття в зовнішньому середовищі: незвичайна доля книги; наявність екслібрисів, автографів, нотаток авторів або власників (видатних діячів); належність книги приватним колекціям, музеям книги тощо.

Здійснене нами дослідження дозволяє дійти таких висновків:

Приватна книжкова колекція – це сукупність документів (книг та рукописів), об'єднаних за певною змістовою ознакою, що належать одній особі або групі осіб, мають певну культурну цінність та суспільну значимість. Як правило, такі колекції рано чи пізно стають надбанням людства, вливаючись у фонди публічних бібліотек.

Приватні книжкові колекції створюються під впливом захопленого інтересу до книг, займаючи важливе місце в системі культурних цінностей суспільства. Приватні книжкові колекції не лише зберігають знання, а й виконують різноманітні культурно-просвітницькі функції. Суспільне значення приватних книжкових колекцій полягає в тому, що вони є основою для формування фондів публічних бібліотек, орієнтуючись на збереження культурної спадщини нації для наступних поколінь.

Джерельні приписи

1. Collection // Harrod's librarians' glossary and reference book: a dictionary of over 10,200 terms, organizations, projects and acronyms in the areas of information management, library science, publishing and archive management / by Ray Prytherch. – 10th ed. – London: Ashgate, 2005. – 753 с.
2. Большая Советская энциклопедия: В 65 т. – 1 изд. – Т. 3. – М.: Сов. энциклопедия, 1930. – 907 с.
3. Кононенко Є. Колекціонування / Євгенія Кононенко // Нариси української популярної культури / За ред. О.Гриценка. – К., 1998. – 760 с.
4. Куфаев М.Н. Библиофилия и библиомания: (психофизиология библиофильства) / М.Н. Куфаев. – М.: Книга, 1980. – 120 с.
5. Лисенко Л.В. Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення опису та реєстрації: до проблеми класифікації понять / Л.Лисенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2003. – № 8. – С. 225-233.
6. Маркова Т.Б. Библиотека в контексте культуры: философско-культурологический анализ: дисс... д-ра филос. наук: 24.00.01 / Т.Б. Маркова. – СПб., 2008. – 326 с.
7. Петрицкий В.А. Мир библиофильства: Вопросы теории, истории, психологии / В.А. Петрицкий. – М.: Наука, 2006. – 400 с.
8. Рац М.В. О собирательстве: заметки библиофила / М.В. Рац. – М.: Новое лит. обозрение, 2002. – 350 с.
9. Словник книгознавчих термінів / В.Я. Буран, В.М. Медведева, Г.І. Ковальчук, М.І. Сенченко. – К.: Аратта, 2003. – 160 с.

10. Терешин В.И. Личная и общественная библиотеки: проблема соотношения и использования / В.И. Терешин // Сов. библиотекосведение. – 1979. – № 5. – С. 71-84.

11. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания. / РАН, б-ка по естеств. наукам / Сост.: З.Г. Высоцкая, Л.А. Врубель, А.Б. Маслов, Л.К. Розеншильд. – М., 1995. – 268 с.

12. Шавыркина Н.А. Личная библиотека: культурно-исторический анализ / Н.А. Шавыркина. – М.: Сокол, 2000. – 200 с.

Резюме

Зроблено аналіз поняття «приватна книжкова колекція». Обґрунтовано істотні характеристики приватного книжкового колекціонування.

Ключові слова: приватні книжкові колекції, приватні книжкові зібрання, колекціонування, бібліофілство.

Summary

Lisova I. «Private book collection»: theoretical going near determination of concept

This article analyzes the definition «private book collection». It substantiates the essential features of the private book collecting.

Key words: private book collections, collecting, bibliophilic.

Аннотация

Проанализировано понятие «частная книжная коллекция». Обоснованы существенные характеристики частного книжного коллекционирования.

Ключевые слова: частные книжные коллекции, частные книжные собрания, коллекционирование, библиофильство.